

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYAT TARİXİNİN YENİ NƏŞRİ

Bu nəşr həm də ədəbiyyat tarixinə konseptual baxışın mükəmməl nümunəsidir

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi qazanması və ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə siyasi hakimiyyətə yenidən qayıdışından sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, elm sahəsində də inkişaf və tərəqqi özünü göstərməyə başlamışdır. Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən, müdrik qərarı sayəsində Azərbaycanın elm mədəngahı olan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının fəaliyyəti qayğı altına alındı. Ulu Öndərin layiqli davamçısı kimi cənab İlham Əliyevin ölkə başçısı seçilməsi ilə Azərbaycanın inkişaf və dinamika yeni mərhələyə qədəm qoydu.

Elm sahəsində aparılan islahatlar və yaradılan şərait dinamik inkişafın təzahürünə çevrildi. Bu sahədə yeni nailiyyətlərdən biri kimi müasirlik çərçivəsində azərbaycançılıq ideologiyası tələblərinə uyğun yeni elmi tədqiqatların aparılması və əsərlərin çapı xüsusilə təqdirəlayiq oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının 70 illik yubileyi tədbirində çıxış edərkən demişdir: "Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkəmizin intellektual potensialının möhkəmlənməsinə çox dəyərli töhfələr vermişdir. ...Bu gün də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası ölkəmizin ümumi inkişafında fəal rol oynayır, alimlər öz elmi araşdırmalarını apararaq ölkəmizin gələcək inkişaf dinamikasını sürətləndirir. Mən çox istəyirəm ki, Azərbaycan alimləri gələcəkdə də ölkəmizin hərtərəfli inkişafında daha fəal rol oynasınlar. Çünki ölkəmizin gələcəyi elmi potensialın səviyyəsi ilə bilavasitə bağlıdır". Bu cəhətdən ölkəmizdə elmin baş mədəni kimi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası müasir tələblərə uyğun milli ideologiya işığında çoxsaylı yeni nəşrlərlə tədqiqatçılıq və ziyalılıq vəzifəsini yerinə yetirmişdir. Son dövrlərdə ortaya çıxan ən diqqətəlayiq əsərlər, nəşrlər içərisində daha çox oxucu marağı qazanan çap materiallarından biri məhz Azərbaycan ədəbiyyatının qədim dövrlərdən bu günə keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salan onillik "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" adlı fundamental tədqiqat əsərinin birinci cildidir.

Sözgedən əsərin hələ Sovet dövründə və ondan öncə də müxtəlif müəlliflər tərəfindən hazırlanmış və nəşr edildiyini dəyərlən və çəkilən zəhmətləri minnətdarlıqla xatırlayırıq. Hələ 60-cı illərdə üçcildli "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" hazırlanmış, bunun davamı olaraq dövlət müstəqilliyinin qazanılmasından sonra 2004-cü ildə yenə də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının altı cildli bu nəşri yenilədiyi və davam etdirdiyini razılıqla qeyd edə bilərik. Söz yox ki, dövrə və ideoloji tələblərə uyğun olaraq hər bir nəşrin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Əlbəttə, hər bir nəşrin də özünü nailiyyətləri və müəyyən cəhətdən nöqsanları, çatışmazlıqları söhbət mövzusu ola bilər. Lakin əhəmiyyətli odur ki, belə nəşrlərin həyata keçirilməsi üçün lazımı cəhdlər olub və dövrü üçün öz nailiyyətləri ilə yadda qalıb. Şübhəsiz, elm sahəsində aparılan tədqiqatlar və onların müsbət nəticələri elmi qənaətləri daim yeniləməyə ehtiyac yaradır. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra, elm sahəsində həyata keçirilən ardıcıl müsbət tədbirlər bu sahədə də nailiyyətlərin durmadan artmasına istiqamət vermiş, yeni elmi tapıntılarla zənginləşməsinə şərait yaratmışdır. Xüsusilə xalqımız, ölkəmiz üçün daha çox əhə-

miyyət kəsb edən humanitar elmlər sahəsində belə nailiyyətlərdən daha fərqli şəkildə danışa bilərik. Artıq müstəqilliyin qazanılması ilə xalqımızın keçdiyi inkişaf yoluna, onun mədəniyyətinə, tarixinə, ədəbiyyatına və s. yeni tələblərdən yanaşılması və dəyərləndirilməsi bir zərurətə çevrildiyi kimi, açılmamış, qaranlıq qalan çoxsaylı tərəflərinin də öyrənilməsi və aşkara çıxarılmasına tələb artırdı. Məhz belə yeniliklər və yaranan nailiyyətlər artıq "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi"nin də yenidən nəşr edilməsinə zəruri ehtiyaca çevirmişdir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası da məhz bu zərurəti dəyərləndirərək vaxtında tamamilə yeni məzmununda belə bir nəşrin həyata keçirilməsinə nail olmuş və uğurla tamamlamışdır.

Adıçəkilən fundamental əsər Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nizamı Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda hazırlanmış və ərsəyə gətirilib. Artıq qeyd edildiyi kimi, on cildli nəşrdə tutulan fundamental bir əsərin birinci cildi işıq üzünə gətirilib və Azərbaycanın şifahi xalq ədəbiyyatına həsr olunub. Əsərin Baş Redaksiya Şurasının sədri AMEA-nın sabiq prezidenti, akademik Akif Əlizadə, baş redaktor AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli, üzvləri akademik Teymur Kərimli və AMEA-nın müxbir üzvü Məhərrəm Qasımlıdır. Kitab AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəylinin ümumi redaktəsi ilə çapa hazırlanıb.

Kitabın ərsəyə gəlməsində çoxsaylı alimlərimizin zəhməti və əməyi vardır. Burada Məhəmməd-hüseyn Təhməsin, Tofiq Hacıyev, Azad Nəbiyev, Bəhlül Abdulla kimi mərhum alimlərimizin materiallarından yararlanılıqla istifadə edildiyi kimi, Muxtar İmanov, Məhərrəm Qasımlı, Nizami Cəfərov, Ramazan Qafarlı, Məhəmməd Əliyev, Təhməsin Fərzəliyev, Kamil Vəliyev, Oruc Əliyev, Əfzələddin Əsgər, Qəzənfər Kazımov, Sədnik Paşa Pirsultanlı, İslam Ələsgər, İsrəfil Abbaslı, Arif Acaloğlu, Aynur Xəlilova kimi alimlərimiz də bu kitabın ərsəyə gəlməsində öz zəhmətlərini əsirgəməyiblər.

Kitabın ilk səhifələrindən bizi dərin oxucu marağı ilə çəkən, kitab əlavə dəyər və məzmun qatan maraqlı bir ön söz dayanır: "Azərbaycan ədəbiyyatı: dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri". "Ön söz"ün müəllifi görkəmli elm adamı, AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İsa Həbibbəylidir. Doğrusu, əvvəlki və bir çox əsərlərdən fərqli olaraq bu "Ön söz" bütün nəşrlərin məzmununa işıq tutan və onlara hərtərəfli aydınlıq gətirən, hətta ümumi, yığcam məzmun kəsb etməsi ilə fərqlənir. Özü bir monoqrafik tədqiqat əsəri təsirini bağışlayan "Ön söz"də ən qədim dövrlərdən bu günə qədər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin inkişafı, qaynaqları, ənənələri və mərhələləri göstərilir. Heç cür diqqətdən

yayına bilməz ki, görkəmli alim öz tədqiqatçılıq dəst-xəttinə uyğun olaraq dərin elmi ümumiləşmələr aparır, sanballı aparıcı tezislər irəli sürür, bütövlükdə ədəbi inkişafa apaydın bir işıq tutmuş olur. Burada hər şeydən əvvəl tədqiqatın əsas obyektini Azərbaycan ədəbiyyatına sərf-nəzər edilir, onun tərifsayığı yığcam mahiyyəti əks etdirilir, səciyyəvi xüsusiyyətləri göstərilir.

İstər peşəkar, istərsə də qeyri-peşəkar oxucu dərhal müşahidə edir ki, hörmətli akademik tədqiqatında Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşdirilməsi məsələsi daha ciddi təhlil mövzusunda çevrilib. Dövlət müstəqilliyindən sonra meyarların dəyişməsi şəraitində ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi daha çox əhəmiyyət kəsb edib və bu barədə müzakirələr və təşəbbüslər də olub. Elə əsərin özündə də qeyd olunur ki, "XX əsrin 90-cı illərini, bu mənada, əslində, Azərbaycan ədəbiyyatı tarixini yenidən formalaşdırmaq üçün konsepsiya axtarırlar dövrü adlandırmaq olar" (s. 50). Görkəmli elm adamı məhz bu çətin və əhəmiyyətli məsələnin üzərinə gəlməklə bütün təşəbbüsləri və meyarları sərf-nəzər edərək Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin dövrləşməsi məsələsinə özünəməxsus yanaşma edir. Akademik dövrləşmə zərurətinin yaranmasını beş müxtəlif səbəblə əlaqələndirərək onları mahiyyətinə də nəzər salır və bu ehtiyacı bütün məzmunu ilə ifadə edir. Alimin yanaşmasında dörd prinsip üzərində dayanılır: 1. Azərbaycançılıq məfkurəsi; 2. Sivilizasiya faktorı; 3. Ədəbi-tarixi prosesin reallıqları; 4. Azərbaycan ədəbi cərəyanları tezisləri əsas götürülür və dövrləşmənin zərurəti izah edilir. Azərbaycançılığın əsasını yazan alim kimi görkəmli akademik Azərbaycançılıq prinsipinin üzərində xüsusilə dayanır. Söz yox ki, uzun illər özge tələblərdən və yad ideologiyalardan milli dəyərlərimizə yanaşılma- sı ədəbiyyat tariximizin də qeyri-düzgün dəyərləndirilməsinə müşayiət edilmişdir. Bu cəhətdən müstəqillik dövrü ədəbiyyat tariximizi yazarkən bu prinsipin öncüllük, başlıca- lıq təşkil etməsinə tam haqlı hesab etməliyik. Məhz bu prinsiplərə dayanaraq ədəbiyyat tarixinin dövrləşdirilməsi məsələsinə diqqətdə saxlayan alim bu bölgünü aşağıdakı şəkildə həyata keçirir:

1. Qədim dövr Azərbaycan ədəbiyyatı. Etnosdan eposadək (ən qədim dövrlərdən VII əsrə qədər).
2. Azərbaycan yazılı ədəbiyyatının ortaqlaşdırılma dövrü (VII-X əsrlər).
3. İntibah dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı (XI-XII əsrlər).
4. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı (XIII-XVI əsrlər).
5. Azərbaycan ədəbiyyatında erkən realizm dövrü (XVII-XVIII əsrlər).
6. Azərbaycan ədəbiyyatında maarifçi realizm dövrü (XIX əsr).
7. Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm və romantizm epoxası (XIX əsrin doxsanıncı illərindən Azərbaycanda sovet hakimiyyətinədək).
8. Azərbaycan ədəbiyyatında sosialist realizmi dövrü (1920-1960-cı illər).
9. Milli-mənəvi özünüdərk və istiqal ədəbiyyatı mərhələsi. Mo-

Ramiz Qasimov,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent AMEA Naxçıvan
Bölməsinin rəhbəri

dernizm (1960-1980-ci illər).

10. Müstəqillik dövrü çoxmetodlu Azərbaycan ədəbiyyatı (1991-ci ildən).

Məhz bu yeni dövrləşmə konsepsiyası ədəbiyyat tariximizin doğru inkişaf tarixi və mənzərəsinə təqdim etmək baxımından məqbuldur. Bütün xüsusiyyətlərin nəzərə alınaraq reallaşdırıldığı bu konsepsiya tam bir qənaət halı almaqla milli ədəbiyyat tariximizin yazılmasında bir qanuna, plan-prospekte çevrilir.

"Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" çoxcildliyinin birinci cildi Azərbaycan folkloruna həsr olunub. "Azərbaycan folkloru" başlığı altındakı bölmədə xalqın şifahi söz sərvətinə ciddi yanaşma, dolğun elmi-nəzəri təhlil, dəqiq qiymətləndirmə yer alıb. Onun Azərbaycan xalqının milli düşüncə və yaradıcılıq tarixindəki dəqiq yeri müəyyənləşdirilir. Tarixilik və zənginlik baxımından diqqətə cəlb edən Azərbaycan folkloru xalq yaradıcılığı və milli düşüncənin bədii əksi, ilkin qaynağı olaraq öz təqdimini tapır. Azərbaycan folkloru ilə bağlı deyilən və onu ümumiləşdirən sözlər Azərbaycan ədəbiyyat tarixinin birinci cildinin əsas, başlıca səciyyəsinə verməyə də imkan verir: "Azərbaycan folkloru xalqımızın milli özünəməxsusluğunun və milli kimliyinin damğası-möhürüdür. Azərbaycan folkloru - milli-mənəvi dəyərlərimizin möhtəşəm xəzinəsi, müdrik bələdçisidir" (s. 232). Bu fikir də çox böyük maraqlıdır ki, "Folklor sözün geniş mənasında xalq müdriyyətinin ifadəsi olduğundan buradakı irili-xırdalı bütün janrlar bu və ya digər dərəcədə həmin səciyyəni daşımaqdadır" (s. 232). Bu mənada xalqın ilkin və milli söz sərvəti olan xalq yaradıcılığının - folklorun yazılı ədəbiyyatın mənbəyində və ilkin ədəbi ənənəsində dayanması faktı öz elmi təhlili və təsdiqini də tapır.

Çap olunan bu ümumiləşdirilmiş əsərin digər nəşrlərdən bir sıra fərqli, üstün və özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Bu, təkə əvvəlki nəşrlərdə olmayan mövzular və ya bölmələri əhatə etməklə qalmır, eyni zamanda və daha çox əsərin məzmun qatında özünü göstərir. Struktur ele qurulub ki, Azərbaycan folkloru bütün varlığı və məzmunu ilə öz əksini tapa bilsin.

Çox razılıqla demək olar ki, əsərdə Azərbaycan multikulturalizmi bütün dolğunluğu ilə ortaya qoyulub. Xalqımızı fərqləndirən və onun nailiyyətini təzahür etdirən səciyyəvi keyfiyyət kimi multikultural dəyərlərin bədii söz sərvəti fonunda, eləcə də, düşüncə və yaşayış tərzində təsbiti fonunda əks edilməsi bu əsərin mühüm keyfiyyətlərindəndir. Çünki Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də AMEA-nın 70 illik yubileyi tədbirində çıxış edərkən multikultural dəyərlərin tədqiqi və təbliği məsələsinə xüsusi diqqət çəkərək demişdir: "Hesab edirəm ki, Azərbaycan alimləri bu mövzu ilə bağlı daha da fəal ola bilərlər. Azərbaycanda multikulturalizmin tarixi, ənənələri, bugünkü reallıqları haqqında elmi əsaslandırma və dövlət siyasəti əsasında həm Azərbaycan dilində, həm xarici dillərdə daha da böyük elmi əsərlər yaradıla bilər. Hesab edirəm ki, bu sahədə elmi araşdırmalar həm çox maraqlı, həm də bizim üçün çox faydalı olacaqdır". Bu mənada Azərbaycan alimləri Azərbaycan xalqının zəngin şifahi söz sərvətində bir meyar və humanist fərdi keyfiyyət olaraq təzahür edən multikulturalizmi bayatılarda, nağıl və dastanlarda, xüsusilə xalqımızın ana abidəsi, bahadırlıq dastanı və dövlətçilik salnaməsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında, böyük həyat məktəbi olan zəngin müdriklilik və hikmət xəzinəsi sayılan atalar sözləri və məsələlərdə və digər nümunələrdə fikri-bədii əksini təsbit edərək təqdim edə bilərlər.

Bu əsərin başqa xüsusi bir əhəmiyyəti də ondadır ki, alimlərimiz təkə xalqın şifahi söz sərvətindən yola çıxaraq xalqımızın, bu söz sərvətini yaradanların məhz bu torpaqların ilkin və əzəli sakinləri olmasını tam mənasında təsdiq və təsbit edə bilərlər. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev AMEA-nın 70 illik tədbirindəki çıxışında diqqətə çatdıraraq bildirmişdir: "Əlbəttə ki, bizim tariximiz bizim böyük sərvətimizdir. Bizim tariximiz onu göstərir ki, azərbaycanlılar bu torpaqda əsrlər boyu yaşayıblar". Məhz bu söz sərvəti vahid bir həyat, yaşayış və düşüncə ənənəsinə dayanaraq onun əsl sahibi olan Azərbaycan türklərinin bu torpaqlarda yaşayaraq məhz sivilizasiya, mədəniyyət yaratdıqlarını və onun əsl sahibləri olduqlarını təsdiq edir. Uzun və çətin bir zəhmətin bəhrəsi olaraq çap olunan 1072 səhifəlik bu əsər də məhz bu fikrin qəti təsdiqi, yazılı sənədi, mənəvi pasportudur.

Haqqında razılıqla bəhs etdiyimiz "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi" çoxcildli fundamental əsərinin birinci cildinin yeni nəşri özündən əvvəlki nəşrlərin xələfi olaraq ən yaxşısı, ondan sonra nəşr ediləcəklərin isə sələfi, yönləndiricisi, zəmini kimi xüsusi qiymətə malikdir. Bu əsər dövlət müstəqilliyimizin ən inkişaf etmiş bir dövrünü yaşadığımız illərdə xalqımızın milli sərvətinə, onun mənəvi mədəniyyətinin möhtəşəm xəzinəsinə verilən yüksək dəyər kimi razılıqla qarşılanır. Bu əsər elmi bir nəşr olduğu, alimlər, müəllimlər, tələbələr, tədqiqatçılar üçün olduqca vacib əhəmiyyət daşıdığı kimi, həvəskar oxucular, şifahi söz sənəti ilə maraqlananlar üçün də qiymətli bir əsər, təkrarsız bir mənbə olacaqdır. Bu nəşrin və onun kimi çap materiallarının timsalında xalqımızın dahi rəhbəri Heydər Əliyevin bir fikri tam mənasında öz təsbitini tapır: "Çoxəsrlilik tariximizdə xalqımızı yaşadın, qoruyan və bugünkü günlərə gətirib çıxaran amillərdən biri, ola bilər ki, ən əsası, bizim mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız, deməli, şairlərimiz, yazıçılarımızdır. Azərbaycan xalqı tarix boyu insan həyatının bütün sahələrində öz istedadını, biliyini, bacarığını göstərmiş, elmi ixtirləri, qəhrəmanlıq nümunələri, böyük tarixi-memorial abidələri və bədii əsərləri, musiqisi ilə parlaq səhifələr yazmışdır".